

Arhe XXI, 41/2024
UDK 1 Parmenidas
DOI: <https://doi.org/10.19090/arhe.2024.41.243-265>
Originalni naučni rad
Original Scientific Article

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ¹
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

*HEN, POLLA, ARCHAI I AITIAI*²

Sažetak: Autor u članku razmatra iskušenja za Aristotelovo učenje o uzrocima koja su nastupila sa pokušajem uklapanja elejskih filozofa u njegove okvire. Negacija kretanja i promene, apsolutizovanje jednog bez dopuštanja mnoštva, trebalo bi da su sprečavali bilo kakav govor o uzrocima u doktrinama Ksenofana, Parmenida, Zenona i Melisa. Ipak, pokušaja u tom smeru bilo je već kod interpretiranja Ksenofanovih stavova, da bi sa Parmenidovom poemom *O prirodi* oni još više dobili na intenzitetu. Komentatori su u Aristotelovim prikazima Parmenidovog jednog videli tragove formalnog uzroka, nasuprot kojeg je stajalo Melisovo jedno koje je odgovaralo materijalnom uzroku. Važnije od ovoga uvida, po autoru, jeste Stagiraninovo pretpostavljanje autentičnosti drugog dela Parmenidove poeme. Ne samo da „put mnenja” može da se razume kao „najbolje objašnjenje” pojava, nego jedino tamo gde ima reči o nekakvom „uređenju sveta” mogu se i tražiti uzroci. Prepoznavajući na „putu mnenja” naznake svog materijalnog i efikajentnog uzroka, Aristotel je učinio da metafizički lanac koji spaja presokratovce ostane neprekinut, odnosno da njegova kauzalna shematika preko kosmologije najpoznatijeg elejca što „prirodnije” poveže „sisteme” preparmenidovskih mislilaca sa „sistemima” postparmenidovskih filozofa.

Ključne reči: Parmenid, Zenon, Melis, biće, nebiće, jedno, mnoštvo, kretanje, promena, uzroci

1 E-mail adresa autora: zeljko.kaludjerovic@ff.uns.ac.rs

2 Tokom protekle skoro tri decenije mog profesionalnog angažmana na Odseku za filozofiju i Filozofskom fakultetu u Novom Sadu imao sam privilegiju da istražujem antičku grčku misao i filozofiju. U tom periodu podršku i svakovrsnu pomoć dobio sam od brojnih kolega i prijatelja iz Srbije i regiona a inicijalno i fundamentalno od mog mentora i profesora Milenka A. Perovića, na čemu mu i posthumno želim reći jedno veliko i iskreno hvala. Bila mi je čast, Profesore. Večna Vam slava.

 TO EON I TO ME EON

Celokupna presokratska misaona produkcija nalazi se na svojevrsnoj raskrsnici sa pojavom Parmenida, preciznije rečeno sa 154 sačuvana stiha njegove poeme *O prirodi*.³ Značaj i neprolazna vrednost mislioca iz Eleje gotovo da ne mogu biti prenaplašeni, a večna zasluga Parmenida za „stvar” filozofije je tolika da se, parafrazirajući Hegela (G. W. F. Hegel), može slobodno reći: ili parmenidizam ili filozofije nema.⁴ Slavu je Elejac zavredo prevashodno zbog „puta istine” koji ga kvalifikuje kao „oca” ontologije, dok je drugi „put”, „put mnenja”, pun kontroverzi kako o tome čije stavove reprezentuje tako i o njegovoj nameni uopšte.⁵ Prvi „put” često se naziva i „putem bića” ili „putem jednog”, a drugi „put” „putem nebića” ili „putem mnoštva”. U ovom prilogu biće istraženo kakve je zaključke iz Elejčeve poeme

3 Naslov *Περὶ φύσεως*, iako verovatno nije izvoran, nije ni neodgovarajući, ukoliko se sadržaj poeme shvati kao pokušaj razotkrivanja „prirode” „bića”.

Delovi i ovog rada objavljeni su prethodnih godina u nekoliko kraćih ili dužih obrada i interpretacija. Izmene sadržinskog i stilskog karaktera vršene su radi sažimanja teksta, rasterećenja od povremenih digresija i neophodnih preciziranja uzrokovanih naknadnim uvidima, zbog dostupne dodatne literature i sopstvenih prevodilačkih rešenja referentnih filozofskih termina i pojmova, kao i radi preglednijeg i tečnijeg izlaganja.

4 Hegel kaže da se u elejskoj školi može uočiti kako se misao oslobađa i osamostaljuje i da se u onome što je, po njima, apsolutna suština vidi da misao shvata samu sebe bez dodatnih primesa, krećući se u pojmovima. Hvaleći Elejčev doprinos, on dodaje: „Pravo filozofiranje započelo je sa Parmenidom, uzdizanje u carstvo idealnog treba tu gledati” (*„Mit Parmenides hat das eigentliche Philosophieren angefangen; die Erhebung in das Reich des Ideellen ist hierin zu sehen”*). Prev. N. M. Popović. G. W. F. Hegel, *Istorija filozofije I*, Kultura, Beograd 1970, str. 216. Original *Istorije filozofije I (Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie)* preuzet je sa Internet adrese:

<http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie/Erster+Teil%3A+Griechische+Philosophie/Erster+Abschnitt.+Von+Thales+bis+Aristoteles/Erstes+Kapitel.+Von+Thales+bis+Anaxagoras/C.+Die+Eleatische+Schule/2.+Parmenides>. Barnes (J. Barnes), preemfatično, ističe da je Parmenid prvi čistokrvi metafizičar i da elejska filozofija predstavlja prvu sistematsku metafiziku. Videti: J. Barnes, *The Presocratic Philosophers I*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley and Boston 1979, p. 176; Uporediti: A. H. Coxon, “The Philosophy of Parmenides”, pp. 134-144, u: *The Classical Quarterly*, Vol. 28, No. 3/4. (Jul. - Oct., 1934).

5 Konsultovati: E. L. Minar, Jr., “Parmenides and the World of Seeming”, pp. 41-55, u: *The American Journal of Philology*, Vol. 70, No. 1. (1949).

izvukao Stagiranin i kakve reperkusije na njegovu kauzalnu podelu imaju oba „puta”.⁶

*

U *Met.*984a29-984b1⁷ Aristotel govori o tome da je Parmenid (i Elejci u celini) odbacivao svaku vrstu promene, a ne samo onu po nastajanju i propadanju. To znači da filozof iz Eleje nije prihvatao ni kretanje s obzirom na alteraciju, ni s obzirom na rašćenje i smanjivanje, pa ni promenu mesta. Negiranjem kretanja u bilo kojem od svoja četiri modaliteta Parmenid je iskazao i grčko opšteprihvaćeno načelo da (prev. Ž. Kaluđerović) „niti iz nebića išta može nastati” (ἔκ τε μὴ ὄντος οὐδὲν ἂν γενέσθαι), što je Stagiranin zabeležio u *Phys.*191a30-31, ali je istovremeno učinio i korak dalje: porekao je svaku promenljivost i mnoštvenost.

Na afirmativan način to se izriče u odredbama Parmenidovog bića (τὸ εἶν (ὄν)) da je ono nestvoreno (ἀγέννητον), nepropadno (ἀνώλεθρον), celo (οἴλον), jednorodno (μουνογενές), nepokretno (ἀπρεμές), ne bez dovršenja (οὐδ’ ἀτέλεστον), jedno (ἓν) i neprekidno (συνεχές) (8. fra-

6 Cipra ocenjuje da Parmenid, u stvari, uočava tri moguća puta, imajući u vidu istinu kao svrhu filozofiranja: put znanja, put neznanja i put privida. M. Cipra, *Metamorfoze metafizike*, Zrinski, Čakovec 1978, str. 18. Jeger (W. Jaeger), s pravom, podseća da još od Homera za Grke „put” (ὁδός) ne znači samo kolovoz ili staza, nego isto tako i napredovanje ili postupanje koje čovek obavlja idući ka nekom cilju ili svrsi. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 100.

7 Stagiranin na ovom mestu beleži: „Ali neki od onih koji govore da jedno [jeste], kao savladani samim tim istraživanjem, kažu da je ono jedno nepokretno i da je takva i celokupna priroda, ne samo prema nastajanju i propadanju (jer to je drevno [stanovište] i [u] [tome] su svi saglasni) nego i prema svakoj drugoj promeni; i to je njima svojstveno” (ἀλλ’ ἔνιοί γε τῶν ἐν λεγόντων, ὥσπερ ἡπτηθέντες ὑπὸ ταύτης τῆς ζητήσεως, τὸ ἐν ἀκίνητόν φασιν εἶναι καὶ τὴν φύσιν ὅλην οὐ μόνον κατὰ γένεσιν καὶ φθοράν (τοῦτο μὲν γὰρ ἀρχαῖον τε καὶ πάντες ὁμολόγησαν) ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἄλλην μεταβολὴν πᾶσαν· καὶ τοῦτο αὐτῶν ἰδίον ἐστίν). Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 13, 984a29-984b1. Aristotel pod ovim „neki” (ἔνιοί) (*Met.*984a29), misli na Elejce.

gment (DK28B8) „puta istine”).⁸ Aristotel u *Met.*1001a31-1001b1 o biću piše:

<p><i>Jer ono drugačije od bića ne jeste, takvo da prema Parmenidovom dokazu (λόγον) sledi nužno da sva bića jesu jedno a to da je biće.</i>⁹</p>	<p>τὸ γὰρ ἕτερον τοῦ ὄντος οὐκ ἔστιν, ὥστε κατὰ τὸν Παρμενίδου λόγον συμβαίνειν ἀνάγκη ἐν ἅπαντα εἶναι τὰ ὄντα καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὄν.</p>
--	---

Elejčevo stanovište, ukratko izloženo, može se pronaći i u prvom stihu sedmog fragmenta njegove poeme (DK28B7.1):

<p><i>Jer to nikada neće prevladati, da nebića budu.</i>¹⁰</p>	<p>οὐ γὰρ μήποτε τοῦτο δαμῆι εἶναι μὴ ἔόντα.</p>
---	--

Sve drugo mimo ovoga „da jeste” (ὅπως ἔστιν) mora biti nešto što nije. Ali i ono „da nije” (doslovno „da ne jeste” (ὡς οὐκ ἔστι) (DK28B2.3) takođe nije, te stoga nema ničega što jeste osim onoga „da jeste”. Još jednom se mora konstatovati da u parmenidovskoj apsolutnoj „jestosti” nema prostora ni za kakav pluralitet. Eleatizam je u neku ruku i akosmizam, jer se u sve-jednom izgubila svaka raznolikost stvari. Ili, kako Vindelband (W. Windelband) u svojoj *Istoriji filozofije* (*Geschichte der Philosophie*) kaže: „Ova metafizika ne podnosi nikakvu fiziku” (“Diese Metaphysik duldet keine Physik”).¹¹

8 Autor je samo delimično sledio Dilsa (H. Diels) u vezi ovih pojmova, a za razloge preuzimanja drugih emendacija detaljnije videti u: S. Žunjić, *Fragmenti elejaca*, BIGZ, Beograd 1984, str. 19, 102-103. O još nekim slojevima poimanja 8. fragmenta (DK28B8) konsultovati: Ž. Kaluđerović, *Dike i dikaiosyne*, Magnasken, Skopje 2015, str. 144-154.

9 Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 90, 1001a31-1001b1. Slično u *Met.*986b27-31 i u *Cael.*298b14-24.

10 Prev. Ž. Kaluđerović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 211, B7.1. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 234, B7.1. Ovaj stih Aristotel doslovno citira u *Metafizici* (Μετὰ τὰ φυσικά) (1089a4) a Platon u *Sofistu* (ΣΟΦΙΣΤΗΣ ἢ περὶ τοῦ ὄντος, λογικός) (237a).

11 Prev. N. Šašel, D. Grlić, D. Pejović. V. Vindelband, *Istorija filozofije*, BOOK & MARSO, Beograd 2007, str. 43-44. Original *Istorije filozofije* (*Geschichte der Philosophie*) preuzet je sa Internet adrese: <https://archive.org/details/geschichtederp-hi00wind/page/40/mode/2up?view=theater>.

Iako pojmovi načelo i uzrok podrazumevaju kretanje i drugost, a to je baš ono čega nema na „putu istine”, o njima se kod Stagiranina ipak pokušava govoriti (*Met.*986b18-21):

<p>Čini se, naime, da je Parmenid jedno shvatio prema pojmu, a Melis prema stvari (zato jedan kaže da je ono ograničeno, a drugi da je neograničeno).¹²</p>	<p>Παρμενίδης μὲν γὰρ ἔοικε τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἐνὸς ἄπτεσθαι, Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην· διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον, ὁ δ' ἄπειρόν φησιν εἶναι αὐτό.</p>
--	---

Ove reči o Parmenidu i Melisu Aristotel izgovara u delu prve knjige *Metafizike* (*Μετὰ τὰ φυσικά*) u kome se razmatraju odgovarajuće specifičnosti pitagorejske filozofije.¹³ Pokušavajući da pronađe tragove formalnog uzroka u onome što je preostalo od „italskih mislilaca” Stagiranin je uglavnom nailazio na nejasne naznake istog. Ovo ne znači da je on rekao da je Parmenid nameravao da uvede *causa formalis* kad već to njegovu prethodnici nisu učinili na zadovoljavajući način. Teško da je Aristotel mogao govoriti o uzročnosti u sferi apsolutne jednosti Parmenidovog bića „prema pojmu” (*κατὰ τὸν λόγον*).¹⁴

U citiranom pasusu mogu se, ipak, nazreti razlozi za kauzalni tretman Elejaca. Izgovaranje u paru nečega što je „prema pojmu” i nečega što je „prema stvari” (*κατὰ τὴν ὕλην*), asocira i skoro da podrazumeva postojanje uobičajene Stagiraninove antiteze između formalnog i ma-

12 Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 20, 986b18-21. Stagiranin je tvrdnju da je Parmenidovo biće „ograničeno” (*πεπερασμένον*) (*Met.*986b20) verovatno izveo na osnovu fr. 8 stih. 32, 33, 42 i 43 (DK28B8.32.33.42.43) njegove poeme *O prirodi*, dok je tvrdnju da je Melisovo jedno „neograničeno” (*ἄπειρόν*) (*Met.*986b21) mogao pronaći u 2, 3, 4, 5, 6. i 7. fragmentu (DK30B2, DK30B3, DK30B4, DK30B5, DK30B6 i DK30B7) Samljaninog spisa *O prirodi ili o biću* (*Περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ ὄντος*).

13 Uporediti: R. B. English, “Parmenides’ Indebtedness to the Pythagoreans”, pp. 81-94, u: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 43. (1912); Ž. Kaluđerović, „Ontologizacija brojeva”, str. 221-244, u: *ARHE*, god. XIX, br. 37, Novi Sad 2022.

14 Podsećanja radi Stagiranin u *Phys.*185a3-4 kaže: „Osim toga, nema više načela ako je samo jedno i [ako] tako jedno jeste” (*οὐ γὰρ ἔτι ἀρχὴ ἔστιν, εἰ ἐν μόνον καὶ οὕτως ἐν ἔστιν*). Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006, str. 10, 185a3-4. Kod Ksenofana je, takođe, apostrofirana nemogućnost zasnivanja kauzalne podele iz, sličnih, sistemskih razloga. Konsultovati: Ž. Kaluđerović, „*Jedno, τὸ πᾶν* i bog”, u: *ARHE*, god. XX, br. 40, Novi Sad 2023, str. 11-32.

Svi, dakle, opreke čine načelima, i oni koji govore da je sve jedno i nepokretno (jer i Parmenid toplo i hladno postulira kao načela, koja [on] naziva vatra i zemlja), i oni koji [postuliraju] retho i gusto, i Demokrit puno i prazno, o kojima kaže da jedno biva kao biće, a drugo kao nebiće.¹⁸

Πάντες δὴ τὰναντία ἀρχὰς ποιοῦσιν οἱ τε λέγοντες ὅτι ἔν τὸ πᾶν καὶ μὴ κινούμενον (καὶ γὰρ Παρμενίδης θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἀρχὰς ποιεῖ, ταῦτα δὲ προσαγορεύει πῦρ καὶ γῆν) καὶ οἱ μανὸν καὶ πυκνόν, καὶ Δημόκριτος τὸ στερεὸν καὶ κενόν, ὧν τὸ μὲν ὡς ὄν τὸ δ' ὡς οὐκ ὄν εἶναι φησιν.

Vezu između stanovišta sa „puta istine” i onoga što sledi na „putu mnenja” (DK28B8.53) Stagiranin uspostavlja u *Met.*986b31-987a2.¹⁹ Parmenid nužno misli da biće postoji i da je ono jedno:

Ali primoran da sledi pojave [on] je uzeo jedno prema pojmu a mnoštvo prema opažanju, [te] ponovo postavlja dva uzroka i dva načela, toplo i hladno, koje naziva vatra i zemlja. Od toga toplo svrstava pod biće, a ono drugo pod nebiće.²⁰

ἀναγκαζόμενος δ' ἀκολουθεῖν τοῖς φαινομένοις, καὶ τὸ ἔν μὲν κατὰ τὸν λόγον, πλείω δὲ κατὰ τὴν αἴσθησιν ὑπολαμβάνων εἶναι, δύο τὰς αἰτίας καὶ δύο τὰς ἀρχὰς πάλιν τίθησι, θερμὸν καὶ ψυχρὸν, οἷον πῦρ καὶ γῆν λέγων· τούτων δὲ κατὰ μὲν τὸ ὄν τὸ θερμὸν τάττει, θάτερον δὲ κατὰ τὸ μὴ ὄν.

18 Prev. Ž. Kaluderović. Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006, str. 22-23, 188a19-23. Slično i u *Phys.*188b33, *Phys.*193a21-23; *GC*318b6-7, *GC*330b13-15; *Met.*984b3-8, *Met.*986b33-987a2, *Met.*987a4-9, *Met.*1004b31-32.

19 Aristotel je bio svestan da kod Parmenida nije moguće prenebregnuti ili ignorisati postojanje distinkcije između mišljenja i opažanja. U spisu *O nastajanju i propadanju* (*Περί γενέσεως καὶ φθορᾶς*) 325a13-14, on potvrđuje ovo razlikovanje umstvenog i čulnog, pripisujući ga možda i svim Elejcima.

20 Prev. Ž. Kaluderović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 21, 986b31-987a2. Stagiranin je u ovom pasusu indirektno potvrdio i da je verovao da su oba dela poeme Elejčevo vlastito učenje (slično i u DK28A7). Parmenid doista misli u perspektivi koja je tvarna koliko i idealna, u perspektivi oduševljene telesnosti, intelektualizovane tvarnosti i logicizirane čulnosti. Njegova veličina je u tome što pokušava da izađe iz kruga „telesno-duševno”, usmeravajući se primarno na ono što će Platon potom nazvati „bićevitost bića” (*τού ὄντως ὄντος*). Za elejskog filozofa je irelevantno da li je biće tvorno ili duševno, realno ili idealno, pa njegova ontologija zauzima svojevrsni posredni položaj između animizma prethodnika i metafizike onih koji su došli posle njega. Konsultovati: Ž. Kaluderović, *Bioetički kaleidoskop*, Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb 2021, str. 13-14, 26-27.

Uočava se da u ovom, kao i u prethodnom, pasusu Aristotel govori o srodnosti između jednog od dva oprečna načela (toplo, vatra) sa onim „da jeste” i drugog (hladno, zemlja) sa onim „da nije”. Ono *τάττει* („svrstava”) iz *Met.*987a1, ne govori nužno o izjednačavanju svetla i tame sa bićem i nebićem, kako bi se dalo na prvi pogled naslutiti, već radije da je reč o nekoj vrsti analogije. Početak devetog fragmenta (DK28B9): „Kada pak sve beše nazvano [imenovano] svetlo i tama”²¹ (*αὐτὰρ ἐπειδὴ πάντα φάος καὶ νύξ ὀνόμασται*), kazuje da je celina puna svetla i tame te nema mesta ni za kakvo nebiće, što samo govori da se ne mogu naprosto identifikovati tama i nebiće. Dalja analiza ovog fragmenta otkriva da se u njemu na neki način ipak pretpostavlja nebiće,²² što potvrđuje svu složenost ovog segmenta „puta mnenja” za konsekventno interpretiranje.

Da je u pitanju analogija možda se može zaključiti iz upotrebe iste grčke reči, *τάττω*,²³ u *Politici* (Πολιτικά) 1310b32: „Kraljevstvo se svrstava prema aristokratiji”²⁴ (*ἡ βασιλεία τέτακται κατὰ τὴν ἀριστοκρατίαν*). Moguće je, naravno, i da ovaj, danas nedovoljno jasan, odnos Stagiranin iščitava iz nekog izgubljenog dela „puta mnenja”, od kojeg je, kao što Dils procenjuje, sačuvana tek jedna desetina od prvobitne verzije. U svakom slučaju, Aristotel u *Met.*986b31-987a2 izlaže određeni pokušaj premošćavanja jaza između dva dela poeme,

21 Prev. Ž. Kaluđerović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 213, B9. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 240, B9.

22 Jer ako svetlo i tama oboje jesu, a međusobno nisu identični, to jest svetlo **nije** tama i tama **nije** svetlo, to znači da se ovde u izvesnom smislu podrazumeva nebiće.

23 Termin *τάσσω*, at. *τάττω*, prevodi se kao „staviti”, „postavljati”, „odrediti”, „svrstati”, „uglaviti”, „narediti”, „označiti”, „nalagati”. Uporediti: H. G. Liddel, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996, p. 1759-1760.

24 Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb 1988, str. 183, 1310b32.

premda napetost između njih nije do kraja otklonjena – ona je štaviše permanentna.²⁵

*

Dva „puta” poeme *O prirodi* nude različit pristup oprekama. Dok na „putu istine” prihvatanje jedne strane opreka automatski podrazumeva odbacivanje druge strane, dotle na „putu mnenja” prihvatanje jedne opreke uključuje odmah i prihvatanje njene opreke, jer one ne mogu jedna bez druge.²⁶

„Put mnenja” ukazuje i na činjenicu koje su to opreke koje se kod Parmenida mogu pojaviti kao načelo. To su: retko (*ἀραιὸν*) i gusto (*πυκινὸν*) (DK28B8.57.59), lako (*ἐλαφρόν*) i teško (*ἐμβριδέες*) (DK28B8.57.59), muško (*ἄρσενι*) i žensko (*θηλυ*) (DK28B12.5), desno (*δεξιτεροῖσιν*) i levo (*λαιοῖσι*) (DK28B17) i svetlo (*φάος*) i tama (*νύξ*) (DK28B9).²⁷ Aristotel i doksografi pomenutim parovima dodaju toplo (*θερμόν*) i hladno (*ψυχρόν*), mekano (*μαλαθακόν*) i tvrdo (*σκληρόν*).²⁸ Spominje se još i zemlja (*γῆν*) kao alternativa noći ili tami, koja je potom u opreci sa vatrom (*πῦρ*).

25 O tome kako shvatiti „put mnenja” i kakav je odnos između njega i „puta istine” postoje značajna razmimoilaženja kod potonjih komentatora. Celer (E. Zeller), Dils i Barnet (J. Burnet), na primer, smatraju da se na „putu mnenja” može pronaći prikaz učenja pitagorejaca, Jonjana i heraklitovaca, i da tamo nije reč o Parmenidovom vlastitom učenju. Sa druge strane, Vilamovic (U. v. Wilamowitz-Moellendorff) i Rajnhart (videti: K. Reinhardt, „The Relation Between the Two Parts of Parmenides’ Poem”, pp. 293-311, u: A. P. D. Mourelatos, (ed.), *The Pre-Socratics*, Anchor Press/Doubleday, New York 1974), tvrde da je „put mnenja” svojevrsan produžetak „puta istine”, a kulminacija teze predstavlja stav ovog drugog, na čijem tragu su Hajdeger (M. Heidegger), Bofre (J. Beaufret) i Murelatos (A. P. D. Mourelatos), da svako razdvajanje dva „puta” šteti razumevanju celine. Postoji i treća grupa tumača koja smatra da u onome što je izloženo na „putu mnenja” nema nika-kve istine, već je tamo na delu prosto prikazivanje obećanih mnenja.

26 Konsultovati: M. A. Perović, *Studije iz filozofije jezika*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje 2018, str. 12.

27 Poslednja tri para pojavljuju se i u pitagorejskoj tablici opreka (uporediti: Ž. Kallđerović, „*Πῦρ* – perzistentni supstrat svega”, u: *ARHE*, god. XX, br. 39, Novi Sad 2023, str. 194). Neobično je što se mirujuće pojavljuje na tzv. „dobroj” strani tabele, dok se krećuće pojavljuje na „lošoj” strani uz neograničeno, parno, mnoštvo, levo, žensko, iskrivljeno, tamu, zlo i pravougaon(o)ik. Intrigantno je da se kod bilo kog autora u preparmenidovskoj eri, uključujući i pitagorejce, stanje mirovanja može pojaviti kao poželjno stanje, a da istovremeno kretanje bude lošija strana opreke.

28 Par mekano i tvrdo pojavljuje se jedino prilikom Simplikijevog prepisa poeme.

Na ove dodatke kasnije je izrečeno mnoštvo primedbi, najčešće na identifikaciju toplog i hladnog sa vatrom i zemljom. Glavni prigovor je da ako se hladno „svrstava” pod nebiće tj. ako se poistovećuje s njim,²⁹ kako je onda moguće to pomiriti sa stavom koji identifikuje hladno i zemlju. Ovaj prigovor je neadekvatan jer je baziran na pogrešnoj premisi o izjednačavanju oprečnih načela, toplo i hladno, vatra i zemlja, sa bićem i nebićem, što, kao što je pokazano, nije slučaj kod Elejca. Ros (W. D. Ross) smatra da je spominjanje para toplo-hladno, u stvari, rezultat prilagođavanja Aristotelovim vlastitim pogledima, u kojima oni igraju veoma važnu ulogu. A što se zemlje tiče, njegovo je mišljenje da je identifikovanje drugog oblika sa zemljom greška. Drugo načelo je noć, a pod njom Parmenid misli pitagorejsku „maglu” („tamu”), „vazduh” ili „prazninu”.³⁰ Škotski filozof i prevodilac dodaje da je kasnije u istoriji pitagorejstva verovatno bilo moguće vatru i zemlju tretirati kao prvobitne elemente, i da taj podatak može objasniti Stagiraninove reči.³¹

Peripatetički jezik je, takođe, Elejčeve opreke klasifikovao kao aktivne i pasivne. Teofrast govori o dva načela, vatri i zemlji, od kojih jedno služi kao tvar a drugo kao uzrok i ono što tvori (DK28A7). Njegov prijatelj Aristotel pisao je u sličnom maniru. Kada u *Met.* 986b31-987a2 kaže da je Parmenid postavio toplo i hladno, ili, drugačije re-

29 Neki tako tumače mesta u *Phys.* 188a19-23; *Met.* 986b31-987a2 i dr.

30 Na mestu na koje Ros upućuje, a to je Platonov *Timaj* (Τίμαιος) 58d, za vazduh piše: „Najčistiji njegov [deo] naziva se eter, a onaj najmutniji magla i tama” (τὸ μὲν εὐαγέστατον ἐπίκλιον αἰθήρ καλούμενος, ὃ δὲ θολερώτατος ὀμίχλη τε καὶ σκότος). Prev. Ž. Kaluđerović. Platon, *Timaj*, „Mladost”, Beograd 1981, str. 100, 58d. Original *Timaja* (Τίμαιος) preuzet je iz: Platon, *Timaios. Kritias. Philebos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., siebter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990, s. 112, 58d. Videti i: Ž. Kaluđerović, „Aer kao arche”, str. 9-28, u: *ARHE*, god. XVIII, br. 36, Novi Sad 2021.

31 W. D. Ross, *Aristotle's Physics*, Oxford University Press, Oxford 1998, p. 488. Ovde Ros upućuje na *Timaj* 31b i na Barnetovu knjigu (konsultovati: J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, pp. 292-293).

čeno, vatru i zemlju, on ih naziva „uzrocima i načelima”.³² Znajući Stagiraninovu shemu uzroka, teško se oteti utisku da je on Parmenidovu vatru tretirao kao eficientni uzrok a zemlju kao materijalni uzrok. Izjednačavanje tame sa zemljom i podela na aktivno i pasivno načelo je zatim, kao što je navedeno, smatrano anahronizmom Aristotela i njegovih sledbenika. Stvar se može objasniti i na sledeći način: može se reći da su peripatetičari učinili jedino to da su izvršili prenos u vlastitu terminologiju starog verovanja zajedničkog mitologiji ali i filozofiji u periodu pre elejskog mislioca. Reč je o ideji o zemlji – majci i nebu – ocu, prema kojoj majka daje samo materijal i mesto gde novi život može nastati, a otac je onaj koji svojom delatnošću oživljava.³³

U pomenutim mestima iz *Fizike* (Φυσικῆς ἀκροάσεως), *O nastajanju i propadanju*³⁴ i *Metafizike* kao crvena nit provlači se stav da je Parmenid na „putu mnenja” imenovao dva načela i uzroka, a ne samo jedan kao što su to činili njegovi jonski prethodnici. Postulirajući više od jednog uzroka Elejac je otvorio mogućnost prepoznavanja eficientnog uzroka. Stagiranin to izražava u *Met.*984b1-4:

*Od onih koji su tvrdili da je jedno sve, niko nije uspeo da uvidi taj uzrok, osim možda Parmenid, a i on samo utoliko što ne postavlja samo jedan, nego, na neki način, dva uzroka.*³⁵

τῶν μὲν οὖν ἐν φασκόντων εἶναι τὸ πᾶν οὐδενὶ συνέβη τὴν τοιαύτην συνιδεῖν αἰτίαν, πλὴν εἰ ἄρα Παρμενίδη, καὶ τούτῳ κατὰ τοσοῦτον ὅσον οὐ μόνον ἐν ἀλλὰ καὶ δύο πῶς τίθησιν αἰτίας εἶναι.

32 Reč *αἴτιον* kod Aristotela teško je razlučiti od reči *ἀρχή*. On sam ih vrlo često upotrebljava u paru, „prva načela i uzroci”, pa zato i kaže na jednom mestu da su „načelo” i „uzrok” jedna priroda (*μὴ φύσις*) (*Met.*1003b23), i da ovo dvoje slede jedno drugo bez obzira na to da li su ili ne objašnjeni istim pojmom. U Δ knjizi *Metafizike* na samom kraju kazivanja o „načelu”, Stagiranin još eksplicitnije poručuje da se u isto toliko značenja govori o „uzrocima” koliko je govoreno o „načelima”, i zaključuje (*Met.*1013a17) (prev. Ž. Kaluđerović): „*Jer svi su uzroci načela*” (πάντα γὰρ τὰ αἴτια ἀρχαί).

33 Slično objašnjenje Aristotel nudi u *GA*716a15-17.

34 U *GC*318b6-7 Stagiranin piše: „*Kao što Parmenid govori o dva, [i] tvrdi da su [oni] biće i nebiće, vatra i zemlja*” (ὥσπερ Παρμενίδης λέγει δύο τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν εἶναι φύσικων, πῦρ καὶ γῆν). Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *O postajanju i propadanju*, u: *O nebu. O postajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd 2009, str. 261-262, 318b6-7.

35 Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 13-14, 984b1-4.

Dok materijalni uzrok nije u istoriji filozofije bilo teško detektovati, sa eficientnim uzrokom išlo je, uslovno rečeno, nešto komplikovanije. U ovom citatu iz *Metafizike* vidi se da Aristotel kaže da ga je Parmenid „možda” (εἰ ἄρα) (*Met.*984b3) spoznao. Stagiranin ove reči izgovara sa dužnim oprezom kazujući da je Elejac imao nekakav letimični zahvat *causa efficiensa*, misleći verovatno da jedan od dva oblika (prev. Ž. Kaluđerović) „eterski plamen ognja” (φλογὸς αἰθέριον πῦρ) (**DK28B8.56**), može poslužiti toj svrsi.³⁶ Ako se nastavak ovog pasusa (*Met.*984b5-8)³⁷ odnosi i na Parmenida, kao što misle Aleksandar i Bonic, onda se u njemu samo eksplicira šta bi bilo aktivno (vatra), a šta pasivno (zemlja) načelo.

Rekapitulirajući dotada izrečeno, u *Met.*987a4-9 kaže se da je ispitivano:

Od prvih [filozofa], dakle, telesno načelo (jer voda i vatra i slično su tela), i to od nekih jedno a od drugih više telesnih načela, ali i jedni i drugi ih postavljaju kao da su tvarnog oblika. Kod nekih koji postavljaju taj uzrok, [dodaje] [se] i onaj odakle je kretanje, ali i on je u jednih jedan a u drugih su dva [uzroka].³⁸

Παρὰ μὲν τῶν πρώτων σωματικὴν τε τὴν ἀρχὴν (ὑδωρ γὰρ καὶ πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα σώματά ἐστιν), καὶ τῶν μὲν μίαν τῶν δὲ πλείους ἀρχὰς τὰς σωματικὰς, ἀμφοτέρων μέντοι ταύτας ὡς ἐν ἕλης εἶδει τιθέντων, παρὰ δὲ τινῶν ταύτην τε τὴν αἰτίαν τιθέντων καὶ πρὸς ταύτην τὴν ὄθεν ἢ κίνησις, καὶ ταύτην παρὰ τῶν μὲν μίαν παρὰ τῶν δὲ δύο.

Ovaj pasaż može biti, kada je Elejac u pitanju i njegovo situiranje u okviru Aristotelovog razmatranja uzroka, interpretiran barem dvojako. Po prvoj verziji, potkrepljenoj velikim brojem dosad spomenutih mesta iz Stagiraninovih spisa, deo u *Met.*987a4-7 govori da Parmenid spada u grupu onih filozofa koji su postulirali jedan uzrok, onaj

36 Drugi od dva (ob)lika (μορφαί) koje Parmenid pominje je „mrkla noć” (νύξ ἀδωής) (**DK28B8.59**).

37 Da postoji i drugačije viđenje ovog pasusa biće pokazano u članku koji će uslediti, a ticaće se Empedokla.

38 Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 21, 987a4-9.

materijalni – zemlju. Drugi deo pasusa (*Met.*987a7-9), pokazuje da je „Ksenofanov učenik” jedan od mislilaca koji su materijalnom uzroku pridodali još i eficientni uzrok. Reči „ali i on je u jednih jedan” (*καὶ ταύτην παρὰ τῶν μὲν μίαν*) (*Met.*987a8-9), trebalo bi na osnovu svega rečenog da znače da je Elejac, premda nesigurno, postavio vatru za načelo kretanja.³⁹

Druga, manje citatima potkrepljena ali ne manje moguća, verzija može se izložiti ovako: Prvi deo pasusa (*Met.*987a4-7) otkriva da Parmenid spada među autore koji su postavili više telesnih načela, zemlju, vatru, ali da svi oni pripadaju aspektu materijalnog uzroka. Drugi deo pasusa (*Met.*987a7-9) pokazuje, po Teofrastu, „Anaksimandrovog slušaoca” (*Ἀναξίμανδρου ... ἀκοῦσαι*) (*DL,IX,21*), kao onog koji se takođe služio sa jednim eficientnim uzrokom, ali ovoga puta to nije vatra nego „ljubav” (*ἔρωτος*).⁴⁰

Da Aristotel nekakvu predstavu eficientnog uzroka pripisuje Hesiodu i Parmenidu pokazano je u autorovom tekstu,⁴¹ u kome se govori o pretečama filozofije, osobito o Hesiodu, kao i to da obojica mislilaca u svojim kosmogonijama daju zapaženu ulogu „ljubavi”, ali i nalaze potrebu za načelom koje pokreće i spaja stvari. Paralelizam koji se može povući između radova Hesioda i Parmenida naročito je uočljiv u *Metafizici* 984b23-31. Stagiranin, najpre (*Met.*984b26-27), citira Parmenidov 13. fragment (**DK28B13**), u kome se navodi da, verovatno, Afrodita (prev. Ž. Kaluđerović): „najpre ... erosa od svih bogova izmudri” (“*πρώτιστον μὲν*” ... “*ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων*”). Odmah

39 Ros je u komentaru mesta u *Met.*987a9 spomenuo Parmenida i Anaksagoru, bez daljih objašnjenja kada je Parmenid u pitanju, sem što upućuje na *Met.*984b3 gde se kaže da je ovaj možda spoznao eficientni uzrok. Ovo je jedini put da Ros spominje Elejca u vezi sa ovim mestom (W. D. Ross, *Aristotle's Metaphysics I*, Oxford University Press, Oxford 1997, p. 155). Ovakvo tumačenje Parmenida nazire se i iz jedne beleške Diogena Laertija, u kojoj on kaže da, po Elejcu, vatra ima funkciju demijurga a zemlja stvari (*πῦρ καὶ γῆν, καὶ τὸ μὲν δημιουργοῦ τάξιν ἔχειν, τὴν δ' ὕλης*) (*DL,IX,21,22*).

40 Potvrda ove teze uočava se u *Met.*984b24-25: „*Ili pak neko drugi ko je ljubav ili žudnju u bičima postavio kao načelo, kao [što] [je] i Parmenid [učinio]*” (*κἄν εἴ τις ἄλλος ἔρωτα ἢ ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς οὖσιν ἔθηκεν ὡς ἀρχήν, οἷον καὶ Παρμενίδης*). Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 14, 984b24-25. Ovakvu verziju iznosi Zajdl (H. Seidl) u svom komentaru mesta u *Met.*987a2-28. Videti: H. Bonitz, *Aristoteles' Metaphysik I*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1982, s. 283-284.

41 Ž. Kaluđerović, „Prvi „teolozi” i učenje o uzrocima”, str. 117-132, u: *ARHE*, god. I, br. 2, Novi Sad 2004.

slede stihovi iz Hesiodove *Teogonije* (*Θεογονία*) (116-120), od kojih je za naše istraživanje najinteresantniji 120. stih: „pa eros, koji se odlikuje među svim besmrtnicima”⁴² (*ἡδ' ἔρος, ὃς πάντεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισιν*”), što pokazuje da je Stagiraninu bilo jasno da se može uspostaviti relacija između „puta mnjenja” Elejčeve poeme *O prirodi* i delova *Teogonije* askarskog pesnika.

O vezi između Hesioda i Parmenida piše i Ciceron. On tvrdi da se u drugom delu Parmenidove poeme pojavljuje veliki broj alegorijskih božanstava poput Rata (*Bellum*), Nesloge (*Discordiam*), Požude (*Cupiditatem*), čije poreklo iz *Teogonije* ne može biti dovedeno u sumnju (**DK28A37**).⁴³

Ako se ostavi po strani ova nedovoljno istražena veza i mogući uticaj Hesioda na formulisanje i oblikovanje tvornog uzroka kod Parmenida i pažnja se usredsredi na *Metafiziku*, moguće je pronaći barem još jedno mesto gde „ljubav” ima status eficientnog uzroka. To je *Met.*988a32-34, gde Aristotel nakon nabiranja mogućih varijacija materijalnog uzroka govori o onima koji su osim toga prepoznavali još i načelo kretanja:

<p>Oni su, dakle, dokučili samo taj uzrok, a neki drugi i [onaj] odakle je načelo kretanja (na primer oni koji ljubav i mržnju ili um ili erosa čine načelom).⁴⁴</p>	<p>οὗτοι μὲν οὖν ταύτης τῆς αἰτίας ἤψαντο μόνον, ἔτεροι δὲ τινες ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, οἷον ὅσοι φιλίαν καὶ νεῖκος ἢ νοῦν ἢ ἔρωτα ποιοῦσιν ἀρχήν.</p>
---	---

42 Prev. Ž. Kaluderović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 15, 984b28-29. Aristotel je navode, ili njihove delove, možda preuzeo iz *Gozbe* (*ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ* (*ἡ περὶ ἔρωτος · ἡθικός*) (178b). Istina, kod Platona je redosled „obrnut” u odnosu na *Metafiziku* – on prvo citira Hesioda a potom Parmenida. Konsultovati: Platon, *Gozba*, u: *Ijon. Gozba. Fedar*, Kultura, Beograd 1955, str. 38.

43 Po Ciceronu, na „putu mnjenja” pojavljuju se brojna božanstva a ne samo kosmogonijski Eros Hesioda. Videti: M. T. Ciceron, *O prirodi bogova*, Sv. Simeon Mirotočivi, Vrnjačka Banja 1989, str. 23, 25, 61, 63, par. 11 i 28; Uporediti: M. D. Northrup, “Hesiodic Personifications in Parmenides A37”, pp. 223-232, u: *Transactions of the American Philological Association* (1974-), Vol. 110. (1980).

44 Prev. Ž. Kaluderović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 24, 988a32-34.

Pod „oni” (οὗτοι), s početka pasusa (*Met.*988a32), Stagiranin očigledno misli na filozofe koji nisu spoznali eficientni uzrok. Ova primedba odnosi se samo na jonske mislioce pomenute nekoliko redova ranije (*Met.*988a29-32), koji su znali jedino za materijalni uzrok u njegovim različitim manifestacijama (vazduh, vatra, voda ili „nešto gušće od vatre a finije (nežnije) od vazduha”).

Izvesno je, zatim, da kada Stagiranin govori o „onima koji” (ὄσοι) (*Met.*988a33) su kao načelo kretanja postavljali „ljubav i mržnju” (φιλίαν καὶ νεῖκος),⁴⁵ misli na Empedokla, da kada govori o „umu” (νοῦν) kao načelu, tada je reč o Anaksagori, i da kada kao poslednje što bi moglo da bude eficientni uzrok pomene „ljubav” (ἔρωτα), tada aludira na Parmenida, a možda i na Hesioda.

Od same činjenice kako će se posložiti zemlja, vatra i ljubav, iz drugog dela Parmenidove poeme, važniji je podatak da je Elejac bio prvi filozof koji je, barem po Aristotelu, osim postavljanja materijalnog uzroka pokušao da pruži i objašnjenje kretanja odnosno da potraži uzrok promena (*causa efficiens*).

*

Dva dela poeme *O prirodi*, na koncu, uglavnom ostaju „putevi” koji se nigde ne ukrštaju, što ni u zaključku ne omogućava relativno zao-kruženu i koherentnu sliku o samom Parmenidu.⁴⁶ S jedne strane, kada je o „putu istine” reč, Elejac je predstavljen kao monista koji zbog po-

45 Pojmovi *φιλία* i *νεῖκος* različito se prenose na moderne jezike. Na ovom mestu biće navedena određena prevodilačka rešenja koji su u upotrebi na našim jezicima, dok će o ostalim predlozima biti govora u obećanom članku o Akragatskom mudracu (Ἀκραγαντῖνος σοφός) (DK31B134). Najčešće se, ukratko, koriste termini „ljubav i mržnja” (M. A. Perović, M. N. Đurić, B. Pavlović, B. Bošnjak, S. Kozlić), „ljubav i zavada” (S. Žunjić), te „любовта и омразата” (Ф. Мухиќ).

46 Parmenid je bio ubeđen da između pojmova jedno i mnoštvo postoji odnos potpune disjunkcije, stoga je verovatno na njega mislio Stagiranin kada je pominjao one koji su bili u „nedoumici” kada se treba složiti (*Phys.*186a1-3): „*Da jedno jeste mnoštvo, kao da nije moguće da isto budu [i] jedno i mnogo, ali ne kao opreke*” (τὸ ἐν πολλὰ εἶναι, ὡσπερ οὐκ ἐνδεχόμενον ταῦτόν ἐν τε καὶ πολλὰ εἶναι, μὴ τάντικείμενα δέ). Prev. Ž. Kaluderović. Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006, str. 14, 186a1-3. Poslednji deo rečenice „*ali ne kao opreke*” (μὴ τάντικείμενα δέ), ukazuje na Aristotelovu nameru koja se očituje u nastavku teksta (*Phys.*186a3): „*Jer jedno jeste i mogućnošću i usvrhovljenošću*” (ἔστι γὰρ τὸ ἐν καὶ δυνάμει καὶ ἐντελεχείᾳ). Prev. Ž. Kaluderović. Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006, str. 14, 186a3.

ricanja kretanja ne može biti adekvatno uključen u istoriju kauzalnosti, te kao takav i ne biva sagledavan iz ugla Stagiraninova četiri uzroka. S druge strane je, danas gotovo potpuno potcjenjeni, „put mnenja” koji Parmenida čini istinskim pluralistom i anticipatorom peripatetičkog materijalnog i eficientnog uzroka.

ODBRANA UČITELJEVOG *LOGOSA*

Ako se nakon analize „puta mnenja”⁴⁷ idući dalje mogla očekivati neka nova „pukotina” u pristupu koji je generalno onemogućavao kauzalno razmatranje, sa Zenonom nanovo izlazi na videlo temeljno nesaglasje elejske doktrine sa učenjem o uzrocima.

Čuvena podela na dokaze protiv mnoštva koji dolaze preko Simplikija (**DK29B1**, **DKB2** i **DKB3**), i one protiv kretanja koji su sačuvani posredstvom Aristotela (*Phys.*239b9-13; *Top.*160b7-9; *Phys.*233a21-31, *Phys.*239b14-20, *Phys.*239b30-33, *Phys.*239b5-7, *Phys.*239b33-240a17), kojoj se mogu pridodati i teškoće oko postojanja mesta (prostora) (*Phys.*209a23-26, *Phys.*210b22-27), te segment koji se obično naziva „zrno prosa” (*Phys.*250a19-22), pokazuje da je misaoni horizont „najplemenitijeg” (*γενναϊότατος*) čoveka u filozofiji i politici (**DK29A1**) znatno drugačiji od onog kojim su se kretali rani *fisičari*. Razmišljanja Elejaca ne odvijaju se u obzoru traganja za prvobitnim načelom, već je, kao što je rečeno u prethodnom delu rada o Parmenidovom „putu istine”, njihova namera bila postavka i odbrana aksioma da jedino biće jeste.

Zenon je bio iskreni i oduševljeni sledbenik Parmenida (**DK29A2**, **DK29A4**, **DK29A7**, **DK29A15**, **DK29A21**) koji je svoje izuzetne umne sposobnosti usmerio samo na jedno, što je ispravno zabeležio Platon u *Parmenidu* (*Παρμενίδης*) (128c): „pomoć ... Parmenidovoj te-

47 I, u manjoj meri, motrenja Ksenofanovih fragmenata iz tzv. „jonske” faze (**DK21B27**, **DK21B29** i **DK21B33**).

zi”⁴⁸ (βοήθειά ... τῷ Παρμενίδου λόγῳ). Svi Zenonovi dokazi (40 po Proklu (DK29A15), bili su u funkciji olakšavanja prihvatanja teško „svarljive” istine da je zbiljnost jedna, nedeljiva i nepokretna, što on čini uz pomoć osobene dijalektičke metode čiji je, po Aristotelovom dijalogu *Sofist* (Σοφιστικῆ), i „pronalazač” (εὐρετῆν ... διαλεκτικῆς) (DL,IX,25; DK29A1, DK29A2, DK29A9, DK29A10).⁴⁹

Ovi dokazi, drugačije rečeno, smeraju ka dosledno elejskom odbacivanju ideja mnoštva i promene i njihovih derivata deljivosti i kretanja, što potvrđuje stav da je posmatrano sa fundamentalnog nivoa eleatizam suštinski nekompatibilan sa doktrinom o uzrocima.

NEOGRANIČENOST, ASOMATON I NEOSETLJIVOST BIĆA

Jednako kao ni kod Zenona tako ni kod Melisa nije moguće pronaći bilo kakvu kosmologiju, a ni, nasuprot Rajnhartovom mišljenju,⁵⁰ tragove nečega što bi eventualno korespondiralo Parmenidovom „putu mnenja”. Simplikije je, kada je poslednja dilema u pitanju, posedujući radove obojice filozofa, pisao da Melis jednostavno govori kako nema nastajanja dok Parmenid kaže da ga ima prividno ali ne i uistinu.⁵¹

Ono u čemu je Melis sledio Parmenida je slaganje da je biće jedno, neprekidno, nenastalo, uvek postojeće, homogeno, nepokretno i nepromenljivo. Ovom spisku poslednji „Elejac” dodaje još i neograničenost (ἄπειρον) (DK30B2, DK30B3, DK30B4, DK30B5, DK30B6, DK30B7), te podatak da biće nema telo (σῶμα) (DK30B9) i da nije osetljivo na bol (ἀλγῆ) (DK30B7). Sve ove kvalifikacije bile su na tragu Melisovog osnovnog stava da biće nije nešto što poseduje razvojnost kao svoju karakteristiku. Aristotel je ovu tezu prepoznao kao

48 Prev. Ž. Kaluđerović. Platon, *Parmenid*, Kultura, Beograd 1959, str. 8, 128c. Original *Parmenida* (Παρμενίδης) preuzet je iz: Platon, PHAIDROS . PARMENIDES . BRIEFE, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., fünfter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990, s. 202, 128c. Gatri (W. K. C. Guthrie) predlaže da se ovaj deo prenese kao (prev. Ž. Kaluđerović) „odbrana Parmenidovog logosa” (“the defence of the logos of Parmenides”). W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965, p. 100.

49 Konsultovati i: M. A Perović, *Istorija filozofije*, Odsek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 2003, str. 67-69.

50 K. Reinhardt, *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, Verlag von Friedrich Cohen, Bonn 1916, s. 71 i dalje.

51 Ovo Simplikije piše u svom komentaru dela *Cael*.556.12.

temelj doktrinarnog pristupa Elejaca uopšte i u *Phys.* 191a30-33 je izrazio na sledeći način:

<p><i>Jer, niti biće nastaje (naime, ono već jeste), niti iz nebića išta nastaje; dakle, nešto mora biti podležeće. [Oni] su, tako, prenaglašavali ono što sledi [iz] [toga], i kazivali da ni mnoštvo ne postoji nego jedino samo biće.⁵²</i></p>	<p>οὔτε γὰρ τὸ ὄν γίνεσθαι (εἶναι γὰρ ἤδη) ἔκ τε μὴ ὄντος οὐδὲν ἂν γενέσθαι· ὑποκεισθαι γὰρ τι δεῖ. καὶ οὕτω δὴ τὸ ἐφεξῆς συμβαῖνον αὖξοντες οὐδ' εἶναι πολλά φασιν ἀλλὰ μόνον αὐτὸ τὸ ὄν.</p>
---	--

Tadašnji zapovednik Samosa (στρατηγῶν τότε τῆς Σάμου) (DK30A3) ne čini nikakve ustupke svetu čula, i u svom spisu *O prirodi ili o biću*, od koga je kod Dilsa registrovano 10 autentičnih fragmenata,⁵³ otvoreno poriče mogućnost postojanja mnoštva, praznine,⁵⁴ deljivosti i promene u bilo kom smislu. Razlog zašto su neki komentatori, ipak, tvrdili da Melis na neki način u svom radu dopušta mnoštvo najlakše se može pronaći u njegovom četvrtom fragmentu (DK30B4):

<p><i>Ništa što početak i kraj ima, nije ni večno ni neograničeno.⁵⁵</i></p>	<p>ἀρχὴν τε καὶ τέλος ἔχον οὐδὲν οὔτε αἰδίων οὔτε ἀπειρόν ἐστιν.</p>
---	--

52 Prev. Ž. Kaluderović. Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006, str. 33, 191a30-33. Videti: H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, OCTAGON BOOKS INC., New York 1964, p. 70.

53 Čiji prevod i interpretacije je moguće pronaći i u: J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, pp. 320-329; W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965, pp. 101-118; J. Barnes, *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, New York 2001, pp. 92-98; R. D. McKirahan, *Philosophy Before Socrates*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge 2010, pp. 293-296; S. Žunjić, *Fragmenti elejaca*, BIGZ, Beograd 1984, str. 81-86, 134-139; B. Pavlović, *Presokratiska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997, str. 187-195; Ф. Мухиќ, *Потомци на боговите*, Табернакул, Скопје 2005, str. 315-331.

54 U 7. fragmentu (DK30B7), na primer, Melis eksplicitno navodi da praznina ne postoji. Moguće je, kako Barnet beleži, da je Leukipa prilikom formulisanja pojmovnog para „punoća i praznina“ (τὸ πλήρες καὶ τὸ κενόν) inspirisao ovaj Samljaninov fragment, u kome se, između ostalog, može evidentirati jedno od verovatno prvih pominjanja praznine uopšte (o ovoj temi biće govora i u radu posvećenom Leukipu i Demokritu).

55 Prev. Ž. Kaluderović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 241, B4. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 269, B4.

Na navedenom mestu „slušalac Parmenidov” (*ἤκουσε Παρμενίδου*) (DK30A1) ne želi toliko da potvrdi stav da ima nečega što ima početak i kraj, već mu je namera da afirmiše suprotnu tezu da je biće večno i neograničeno, budući da nema ni početka ni kraja. Druga je stvar što je Melis ovo obrtanje izvršio na logički nedozvoljen način, što je potom bilo predmet snažne Aristotelove kritike, koji je optužio Samljanina da je izvršio čistu konverziju univerzalno-afirmativnog suda.⁵⁶

Šta Melis smera sa hipotezom (prev. Ž. Kaluđerović) „ako mnoštvo postoji” (*εἰ πολλά ἔστιν*), jednako tako i Zenon (DK29B1, DK29B2 i DK29B3), može se uočiti iz njegovog osmog fragmenta (DK30B8), a osobito 4, 5 i 6. dela tog fragmenta. Reči „ako mnoštvo postoji” služe samo kao polazna hipoteza iz koje se, zatim, na osnovu odgovarajućih načela demonstracije izvode zaključci, koji ako su neodrživi, to onda znači da je i u razmatranju uzeta pretpostavka oborena. Ova metoda računa sudova, koju su u različitim varijantama koristili Zenon i Melis, kasnije je nazvana *reductio ad absurdum*.

Da samo jedno jeste lako je uočljivo iz većine Melisovih fragmenta (DK30B1, DK30B2, DK30B3, DK30B5, DK30B6, DK30B7, DK30B8, DK30B9 i DK30B10), ali i iz tvrdnji potonjih filozofa, koji su se gotovo unisono slagali u konstataciji da je elejski monizam svoju punu afirmaciju doživeo baš sa stvaralaštvom samoskog mislioca.

Preostalo je da se, na kraju, ponovo razmotri pasus iz *Metafizike* 986b18-21. Posle analize svih relevantnih Elejaca izvesno je da interpretacija na navedenom mestu nije nastala zbog potrebe da Stagiranin i tako razlikuje formalni i materijalni uzrok, kao ni zbog njegove želje da ovu distinkciju odmah pronađe čak i među samim Elejcima. Iako je Melis (uz Ksenofana) malo „priprostitiji” (*ἀγροικότεροι*) mislilac (*Met.*986b27) a njegov dokaz „grub” (*φορτικὸς*) (*Phys.*185a10-11), koji je „materijalizovao” Parmenidove zamisli, kod njega se ne radi o nagoveštaju materijalnog uzroka,⁵⁷ kao što ni Parmenid nije anticipirao formalni uzrok.

56 Uporediti: *SE*167b 13-17, *SE*168b 35-40, *SE*181a27; *Phys.*186a10-13.

57 Premda ga Ros u analizi pasusa iz *Met.*987a4-9, osobito njegovog prvog dela (*Met.*987a4-5), sa pozivanjem na *Met.*986b19-20 („a Melis prema tvari”), stavlja u istu grupu sa Talesom, Hiponom, Anaksimonom, Diogenom, Hipasom i Heraklitom, kao misliocima koji su prepoznali jedan uzrok i to onaj materijalni. U drugim svojim komentarima, kako *Metafizike* tako i *Fizike*, Ros je na stanovištu koje je blisko i autoru ovog teksta. W. D. Ross, *Aristotle's Metaphysics I*, Oxford University Press, Oxford 1997, p. 155.

Najbolje objašnjenje zašto Aristotel, ipak, Parmenidovo jedno naziva „jedno prema pojmu”, a Melisovo jedno „jedno prema stvari” leži, najverovatnije, u različitom načinu dolaženja do jednog kod dvojice autora. I dok najpoznatiji Elejac svoje jedno izvodi iz pojma „da jeste” (ὡς ἔσται),⁵⁸ dotle Samljanin smatra da jedno (DK30B3): „Tako i po veličini treba uvek da je neograničeno”⁵⁹ (οὕτω καὶ τὸ μέγεθος ἀπειρον ἀεὶ χρεῖται), te je možda Melisova teza da je biće neograničeno po veličini razlog zbog kojeg je Stagiranin zaključio da je njegovo biće tvorno.

LITERATURA

- Aristotel, *Fizika*, PAIDEIA, Beograd 2006.
 Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007.
 Aristotel, *O nebu. O postajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd 2009.
 Aristotel, *O rađanju životinja*, PAIDEIA, Beograd 2011.
 Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb 1988.
 Aristotel, *Topika. Sofistička opovrgavanja*, PAIDEIA, Beograd 2008.
Aristotelis Opera, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I-V, Berlin 1831-1870. Novo izdanje je pripremio O. Gigon, Berlin 1970-1987. Svi Aristotelovi navodi sravnjivani su prema ovom izdanju.
 Barnes, J., *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, New York 2001.
 Barnes, J., *The Presocratic Philosophers I*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley and Boston 1979.
 Bonitz, H., *Aristoteles' Metaphysik I*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1982.
 Bonitz, H., *Index aristotelicus* (Vol. 5), Walter de Gruyter & Co, Berlin 1975.
 Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962.
 Cherniss, H., *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, OCTAGON BOOKS INC., New York 1964.
 Ciceron, M. T., *O prirodi bogova*, Sv. Simeon Mirotočivi, Vrnjačka Banja 1989.
 Cipra, M., *Metamorfoze metafizike*, Zrinski, Čakovec 1978.

58 Aristotel je, drugačije rečeno, tvrdeći da je Parmenid odredio jedno „prema pojmu”, moguće imao na umu ono što se danas kvalifikuje kao identitet bitka i mišljenja, o kome Elejac govori u fr. 6.1 (DK28B6.1) i 8.34-36 (DK28B8.34-36) svoje poeme *O prirodi*.

59 Prev. Ž. Kaluderović. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 241, B3. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 269, B3.

-
- Coxon, A. H., "The Philosophy of Parmenides", u: *The Classical Quarterly*, Vol. 28, No. 3/4. (Jul. - Oct., 1934).
- Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I-III*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985-1987.
- Diels, H., *Parmenides Lehrgedicht*, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin 1897.
- Diels, H., *Predsokratovci fragmenti I-II*, Naprijed, Zagreb 1983.
- English, R. B., "Parmenides' Indebtedness to the Pythagoreans", u: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 43. (1912).
- Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965.
- Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975.
- Original *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie/Erster+Teil%3A+Griechische+Philosophie/Erster+Abschnitt.+Von+Thales+bis+Aristoteles/Erstes+Kapitel.+Von+Thales+bis+Anaxagoras/C.+Die+Eleatische+Schule/2.+Parmenides>.
- Hesiod, *Postanak bogova. Homerove himne*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1975. Original *Θεογονία* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/en/texts1en.html>.
- Jaeger, W., *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967.
- Kaluderović, Ž., „Aer kao arche”, u: *ARHE*, god. XVIII, br. 36, Novi Sad 2021.
- Kaluderović, Ž., *Bioetički kaleidoskop*, Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb 2021.
- Kaluderović, Ž., *Dike i dikaiosyne*, Magnasken, Skopje 2015.
- Kaluderović, Ž., „Jedno, τὸ πᾶν i bog”, u: *ARHE*, god. XX, br. 40, Novi Sad 2023.
- Kaluderović, Ž., „Ontologizacija brojeva”, u: *ARHE*, god. XIX, br. 37, Novi Sad 2022.
- Kaluderović, Ž., „Pyr – perzistentni supstrat svega”, u: *ARHE*, god. XX, br. 39, Novi Sad 2023.
- Kaluderović, Ž., „Prvi „teolozi” i učenje o uzrocima”, u: *ARHE*, god. I, br. 2, Novi Sad 2004.
- Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1973. Original *Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl.html>.
- McKirahan, R. D., *Philosophy Before Socrates*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge 2010.

- Minar, E. L. Jr., "Parmenides and the World of Seeming", u: *The American Journal of Philology*, Vol. 70, No. 1. (1949).
- Мушиќ, Ф., *Потомци на боговите*, Табернакул, Скопје 2005.
- Northrup, M. D., "Hesiodic Personifications in Parmenides A37", u: *Transactions of the American Philological Association (1974-)*, Vol. 110. (1980).
- Pavlović, B., *Presokratska misao*, ПЛАТΩ, Beograd 1997.
- Perović, M. A., *Istorija filozofije*, Odsek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 2003.
- Perović, M. A., *Studije iz filozofije jezika*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje 2018.
- Platon, *Ijon · Gozba · Fedar*, Kultura, Beograd 1955.
- Platon, *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ПЛАТΩ, Beograd 2000.
- Platon, *Parmenid*, Kultura, Beograd 1959. Original Παρμενίδης preuzet je iz: Platon, PHAIDROS . PARMENIDES . BRIEFE, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., fünfter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.
- Platon, *Timaj*, „Mladost“, Beograd 1981. Original Τιμαιος preuzet je iz: Platon, *Timaios. Kritias. Philebos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., siebter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.
- Reinhardt, K., *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, Verlag von Friedrich Cohen, Bonn 1916.
- Reinhardt, K., "The Relation Between the Two Parts of Parmenides' Poem", u: A. P. D. Mourelatos, (ed.), *The Pre-Socratics*, Anchor Press/Doubleday, New York 1974.
- Ross, W. D., *Aristotle's Metaphysics I*, Oxford University Press, Oxford 1997.
- Ross, W. D., *Aristotle's Physics*, Oxford University Press, Oxford 1998.
- Vindelband, V., *Istorija filozofije*, BOOK & MARSO, Beograd 2007. Original *Geschichte der Philosophie* preuzet je sa Internet adrese: <https://archive.org/details/geschichtederphi00wind/page/40/mode/2up?view=theater>.
- Žunjić, S., *Fragmenti elejaca*, BIGZ, Beograd 1984.

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

HEN, POLLA, ARCHAI AND AITIAI

Abstract: In this article, the author analyzes challenges for the Aristotles' doctrine of the causes triggered by the attempts to fit Eleatic philosophers into its framework. Negation of motion and change, absolutization of the one without allowing the plurality, should have prevented any mentioning of the causes in the doctrines of Xenophanes, Parmenides, Zeno and Melissus. Nevertheless, there were some attempts in that direction as early as in interpreting of Xenophanes' opinions, only to gain in intensity with the Parmenides' poem *On Nature*. The commentators clearly saw in Aristotles' views of Parmenides' one traces of the formal cause, in contrast to the Melissus' one which would correspond to the material cause. However, according to the author, this insight is less important than the Stagirites' assumption of the authenticity of the second part of Parmenides' poem. Not only that the "Way of Seeming" may be understood as the "best explanation" of phenomena, but only when some kind of "organization of the world" is mentioned we can look for the causes. By recognizing in the "Way of Seeming" implications of his material and efficient causes, Aristotle made the metaphysical chain linking Presocratics unbroken, i.e. made his causal schematism through cosmology of the most popular Eleatics link as "naturally" as possible the "systems" of Pre-Parmenides thinkers with the "systems" of Post-Parmenides philosophers.

Keywords: Parmenides, Zeno, Melissus, being, not-being, one, plurality, motion, change, causes

Primljeno: 25.2.2024.

Prihvaćeno: 20.4.2024.

